

ПОСТАТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

М. Р. Федунь

Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Міцкевича, 4

У статті йдеться про постать Василя Стефаника в контексті мемуаристики Західної України першої половини ХХ століття. До уваги беруться спогади самого Стефаника й спогади про нього українців і поляків (К. Гриневичевої, С. Пшибишевського, В. Морачевського, Д. Лукіяновича та інших). Предметом уваги стають некрологи про прозаїка. Доведена неперебутність західноукраїнської мемуарної спадщини.

Ключові слова: мемуари, спогади, автобіографія, ретроспекція, сповідальність, мемуарний портрет.

Мемуари Західної України першої половини ХХ століття – неперебутня й оригінальна сторінка нашої літератури. Вона подана різноманітними тематичними групами (військовими, подорожніми, дипломатичними та ін.) та формами (щоденниками, спогадами в листах, автобіографіями тощо). Їх унікальність полягає в тому, що майже всі письменницькі постаті (О. Кобилянська, О. Маковей, І. Франко, М. Коцюбинський, Б. Лепкий, Л. Мартович і ін.) залишилися зафіксованими на сторінках цього масиву літератури. Не став винятком і Василь Стефаник. Мемуари, які репрезентують постать новеліста, обіймають спогади самого Стефаника («Автобіографія», «Перший твір Леся Мартовича», «Людмила») та про нього. Останні складаються із власне спогадів і некрологів, споминів некрологічного характеру тощо. Вписали свою сторінку у мемуарну спадщину про митця українці (Д. Лукіянович, В. Будзиновський, Б. Лепкий, М. Сисак, К. Гриневичева та ін.) й поляки (В. Морачевський, С. Пшибишевський і ін.).

Хоча мемуарна спадщина, пов'язана із митцем, частково була предметом уваги науковців (С. Крижанівського, Ф. Погребенника, В. Лесина та ін.), однак комплексного дослідження її поетики ще й досі немає. Тому ми ставимо своїм завданням оглянути її, взявши до уваги спомини українців і поляків, а також некрологи, які не привертали досі уваги дослідників. Виходячи із напрацювань з мемуаристики Л. Гінзбург, Л. Гараніна, Г. Мережинської, М. Чермінської та ін., ми зупинимось на проблемі поетики мемуарів, через які вимальовується постать В. Стефаника.

Мемуаристика – “література факту”, література “nonfiction”, “література особистого документа” (М. Чермінська) у площині “невигаданого

мистецтва” чи, за М. Чермінською, “сфери нехудожньої прози” – займає почесне місце як “живий документ” або “документ не літературний, а життєвий” (М. Євшан). Більше того, вона знаходиться на пограниччях не тільки з художньою літературою, а й зі всіма різновидами документалістики, а також із науковими дослідженнями, літературною критикою, живописом. Саме така особливість притаманна українській мемуарній літературі, її регіональним явищам, у т. ч. досліджуваним спогадам.

Унікальністю західноукраїнської мемуаристики є те, що демократичні віяння в українській літературі, започатковані ще літописцями, коли поєднувалися побутові картини та факти історії, портрети відомих особистостей, які знаходили органічну трансформацію у публіцистичні та філософські відступи, продовжилися в перших десятиліттях ХХ сторіччя. Портрет виокремився в літературно-мемуарний як самостійний жанр, художню якість якого як мистецького явища, історичного джерела, факту психологічно, естетично вартісної та суспільно значущої літератури (за І. Василенко) становлять специфічна поетика, невігаданий сюжет, іноді – психологічна, філософська глибина (портрети-спомини К. Гриневичевої, Ірини Вільде, О. Кобилянської, Б. Лепкого й ін.). Для них характерна фрагментарність, ескізність, “клаптикова” композиція. Побутове, дрібне теж перебуває у полі зору портретиста (В. Барахов).

Історичне тло, елементи автобіографії, листів, публіцистики тощо – це той підхід, який сприяє не лише правдивості, а й полівалентності портрету. Достовірність є прикметною рисою цього різновиду, котра суттєво відрізняє мемуарний портрет від художнього чи портрету в біографічній прозі та повинна забезпечуватися співвідношенням “копії до оригіналу, живої натури, яка пізнається письменником як художнє ціле, як самостійний і по-своєму завершений “сюжет” для словесного живопису” [1, с.10]. Портрет ставав самостійнішим та велеграннішим, повноцінно вписувався в спомини. На початках це було зображення визначних осіб, згодом – сучасників незалежно від їх майнового чи суспільного стану. Аналогічні процеси відбулися і в європейській літературі.

Звертаючись до постаті В. Стефаніка в мемуаристиці, перш за все хочемо зупинитися на спогадах поляків (С. Пшибишевського та В. Морачевського). Прикметними у них є не лише притаманні споминам сповідальність, ретроспективність, автобіографізм тощо, але й елементи літературної критики, епістолярію, цитування. С. Пшибишевський у спогаді “Із землі зродженому творцеві”, акцентуючи на першому знайомстві з митцем і його творами (Краків, 1899), ніби ненароком кидає погляд на тогочасну літературу, чим підкреслює рівень Стефаніка під час знайомства із ним: “Вихований на європейському письменстві, я був просто зчудований відкриттям, яке зробив” [3, с.281]. Значно додають до характеристики галицького письменника слова Морачевського, які спогадує Пшибишевський: “[...] мені здається, що між тутешніми студентами-українцями є один великий талант” [3, с.281]. Назвавши рік, коли познайомився із Стефаніком, найдорожчим для себе часом, а знайомство із ним “однією із найсвітліших сторінок” і самого митця “сердечним

приятелем”, С. Пшибишевський розповідає про публікацію творів письменника в часописі «Życie», про те, як “вся літературна братія, яка гуртувалася біля «Życia», глибоко поважала Стефаника” [3, с.282], як планувалося видати твори новеліста польською мовою тощо.

Спомини С. Пшибишевського містять елементи літературної критики, при чому паралельно мемуарист, коли пише про талант Стефаника, вводить у текст форму діалогу із читачем: “Він такий життєвий, такий ядерний і стихійний, що Горький здавався мені завжди де-де слабшим. Владислав Оркан – кажете. Так, справді, Стефаник нагадує Оркана, але він глибший і якийсь завзятіший, твердший. Я подивляв завжди, як то він підхоплює у житті жорстокі нюанси і з безмилосердною точністю передає у своїх образах[...]” [3, с.282].

Згадуючи Краків, вулицю Кармелітську, зустрічі там із В. Стефаником, автор спомину завершує свою розповідь посланням-епістолою-побажанням, а, як відомо, мемуаристика й листування мають чимало дотичних рис, в т.ч. сповідальність: “Великому, із землі зродженому творцеві, сердечному приятелеві, – поклін, честь [...] знаю, що на новий засів стане ще тебе, як теж твого найщиріше відданого тобі – Стаха Пшибишевського” [3, с.282]. Висловлене підтверджує дружбу людей неабиякого рівня й водночас епістолярний вияв мемуаристики.

Не міг не вдатися у своєму спомині «Василь Стефаник» до листування й В. Морачевський – “поет в епістолярії” (Ф. Погребенник) і не менший поет в мемуаристиці. Введений у канву мемуарної оповіді лист від нього до Стефаника з нагоди народження онука й зауваження мемуариста: “Листи Стефаника захоплювали мене своєю поезією”, засвідчують особливий рівень їх спілкування, духовність. Морачевський звертається до галицького письменника “коханий мій брате!”, “друже моєї молодості”, “завжди близький мені й сердечний поете”, “мій дорогий і близький”, порівнюючи себе й побратима з міцними дубами.

Окрім цього мемуарний портрет “Василь Стефаник” вміщує характеристики письменника-галичанина як людини й митця. У першій Стефаник постає ввічливим і скромним (“вклонившись (немов спіткнувшись об поріг), гість сказав [...]” [3, с.301]) і завдяки своїм духовним якостям улюбленцем птахів (“біля Стефаника завжди птахи літають” [3, с.301]), добрим промовцем (“промова Стефаника [...] була прекрасною й теплою[...]” [3, с.302]). Та найбільше місця автор присвячує літературній діяльності побратима. У спомин вводиться бібліографічний аспект: мемуарист перераховує свої критичні розвідки, присвячені творам В. Стефаника. Місцями спомин нагадує критичну статтю: там, де В. Морачевський розповідає про вплив на письменника європейської літератури, де спогадує розповіді Стефаника про свою працю. Зупиняючись на творчості побратима, польський мемуарист дає їй оцінку, пише про мову й стиль Стефаника, сюжетуку його творів, вдається до компаративістики: порівнює новели митця з художніми творами А. Франса, Якобсона й Тургенева.

Спомин В. Морачевського прикметний своїми ліричними характеристиками-афоризмами: “Стефанік належить до [...] родини олімпійців” [3, с.307], “народився поетом” [3, с.308], “Стефанік був наче птах” [3, с.309] тощо. Прикінцеві слова портрета-спогаду емоційно наснажені, тавтологія надає вислову стверджувального характеру: “Можна сказати, що Стефанік був неначе птах, який співає, бо мусить співати [...]. Можна сказати, що він був як дерево, яке втрачає листя, страждає, вмирає, а навесні новою зеленню вкривається. Можна сказати, що він як лан, який за вкладену працю сторицею не платить і не знає невдячності [...]. Але Стефанік – людина, поет. Біль його у сто раз більший від болю дерева, від болю птаха” [3, с.309].

Своїми настроєвими тонами спогад Морачевського перегукується з біографічною поезією в прозі В. Матіїва-Мельника «Гориквіт. (Василеві Стефаніку в великий його день)», де автор обрав сюжетом розмову Стефаніка-хлопчика з матір'ю. Автор емоційно-наснажено простежує зародження в майбутнього письменника в час, коли “ще його пестили й коли ще не знав, яка колюча стерня й яка студена роса досвітня”, його життєвих орієнтирів: “[...] тоді зростився в його душі гориквіт від маминої казки, від маминої сльози, від маминої молитви... І це його скарб. За нього борозди на його чолі і срібне на чупрі павутиння... За нього він у землю вріс по коліна” [6].

Безперечно, цікавим є й спогадовий набуток земляків письменника. В. Будзиновський у портреті-спомині «Василь Стефанік», де взаємонаклалися, перетнулися факт появи в «Праці» (1897) “літературних перл” (оповідань) Стефаніка й реакція на них сучасників (В. Будзиновського, С. Смаль-Стоцького, О. Маковея), зацентрував на унікальному явищі: “Василь Стефанік відразу, своїми першими анонімними оповіданнями здобув собі визнання. Відразу, в хвилі, коли під його творами знайшлося його ім'я, це ім'я стало іменем великого письменника” [3, с.285].

Вписала свою сторінку в мемуаристику про В. Стефаніка й О. Кобилянська. Її «Спомин» набрав форми листа. Це художня рецепція пережитого. Стиль модерної нарації дав змогу письменниці пов'язати в мемуарній оповіді реальний образ “білої цвіточки з-помежи широкого буйного листа” [3, 286] й спомин, що “як запах цвітів ніби виростає, хоч по роках, все наново з дна душі” [3, с.286]. Особливий пієтет перед письменником зринає і в спогаді «В заранні» К. Гриневичевої. Мемуаристка одразу ж застерігає, що пише у шану В. Стефаніку, тому “буде зайвою річчю кожний пафос і кожний декоративний очерк” [3, с.287]. Таким чином, авторка ніби налаштовується на розповідь у стилі Стефаніка: писати без прикрас, “з уваги до цієї людини, що живе у царині найідеальнішої правди” [3, с.287]. Авторка пов'язує кілька сюжетів. Однак ідеєю спогаду є думка, що “юнак чорнокудран, що йде ставно наперед, й в раменах вага, голова поета, погляд стоїка. Усміхається трохи навкірки, – Стефанік” [3, с.287] – це ниточка, яка пов'язує її з Батьківщиною. Недаремно Стефанік здавався їй “лісом, що шумів високо обіч колишньої нашої хати, соняшним зрубом, повним малин, крини-

цею, заплетеною горіхами, де всеньку днину пустували вивірки” [3, с.288].

У рік смерті Стефаника (1936) з’явилася низка некрологів, що засвідчила пошану до письменника*. А, як відомо, некрологи належать до мемуаристики. “Статті чи замітки з приводу смерті людини” [5, с.501] містять політематичний матеріал, завдяки чому були й є цінним джерельним матеріалом. На західноукраїнському ґрунті простежуємо їх певну еволюцію. Більшість із споминів-некрологів прикметні своєю публіцистичністю, несуть духовний потенціал і різнопланові характеристики. У 1936-му, коли перестало битися серце В. Стефаника, газета «Діло» сповістила: “Не стало найбільшого письменника Галицької Землі. Від часу І. Франка Стефаник був тим, на кого ми могли вказати як на найдостойнішого представника європейського рівня нашої літератури” [8]. Далі підкреслювалося, що “відкрив цю величину Стефаника і вказав на неї з гордістю” не хто інший, як І.Франко. Прикметною рисою некролога, яка зазвичай побутувала на той час у цьому жанрі, була літературознавча оцінка творчості митця. Автор некрологу не скупиться на епітети. Адже письменник, який належав до українських “шліфарів діамантів”, своїх героїв “різьбив роками”, а коли вперше виступив із творами, то постав одразу ж як “зрілий небуденний мистець”, глянувши новим поглядом на такий уже знайомий усім світ села. Це відбулося тому, що в Стефанику дримала “енергія нашого села”.

Інший некролог, розшуканий у «Новій Хаті», нагадував радше ліричний спомин, в якому звучали мінорні гами й було присутнє захопленням життєвим чином письменника – його творчістю. Зачин нагадує пісню-реквієм: “А як перейшов сто гробів, то сотий перший його був. Припав до нього, як давно до маминої пазухи” [7]. Наскрізною лінією некролог-спомин переходить образ матері: реальний, як радила: “Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть” [7], і як узагальнений, який поставав із його творів. Знаходимо теплу згадку про матір у всіх перлинах його лірики: «Моїм слові», «Дорозі», «Давній мелодії». Некролог набирає значення літературознавчої статті, коли йшлося про те, що в арсеналі письменника були три речі: як матеріал – “граніт мовчазних людських душ”, як знаряддя – “слово, вирване з глибин народніх, “вігострене на кремені” душі поета”, як натхнення – “спогад про мамині очі і пісню” [7].

Автор некрологу не залишив без уваги і того, що писав В. Стефаник у час великих зривів, тому “глибінь трагізму в його оповіданнях така бездонна, багатство проблем таке велике, краса слова така пластична” [7]. Оскільки традицією тогочасних мемуарних портретів було змалювання новеліста без замовчування й прикрашувань – таким, яким він був насправді в житті, то й у некролозі йдеться не лише про громадську й суспільну діяльність Стефаника, але й про факт його хвороби. Етично-естетичний ценз мемуаристики спрацьовував тут щонай-

* Ми не беремо до уваги статті-спогади некрологічного характеру, котрі друкувалися значно пізніше.

краще: автор делікатно розповідав про те, як прозаїк “із квасним, напівіронічним усміхом” відмовлявся “ від надто “офіційальних” виступів, враховуючи до них навіть вечерю у ширшому гурті” [7]. Мемуарист пояснював це по-своєму: “[...] він [В. Стефаник. – М. Ф.] почував себе нездатним виступати скрізь, де не міг дорівняти своїй мистецькій величині” [7].

Подавачу некролога не було байдужим, якими постануть майбутні шанувальники, читачі творів В. Стефаника. Важливо, щоб вони не творили “публіку ювілейну” “холодну і чемну”, що нею Стефаник так погорджував” [7]. Тут варто згадати спомин О. Кульчицької «Незабутнє», в якому вона наводить лист письменника, де він писав до неї: “Раджу Вам, як Ваш добрий приятель, не допускайте ніколи, щоб святкували Ваші ювілеї, бо, напевно, будуть святкувати. Стоять напроти тебе люде старі, так звані ювіляти, а з другого боку – пестра публіка, якій найліпше місце було би в цирку”[3, с.403].

Автор некролога вдавався до гри слів, коли радив порівнювати твори Стефаника й інших знаменитих художників слова: “цього буде досить, щоб відчутти силу його таланту, небуденного, хоч спрямованого на такі, здається, буденні теми, на таких збуденнілих нецікавих героїв” [7]. Варто зауважити, що такі ж звичайні, буденні теми порушував і сам В. Стефаник у низці своїх мемуарних творів, коли писав про себе, родину, Леся Мартовича і його сестру. І такі спогади приваблюють чи не найбільше. Подібно, як спомин Р. Заклинського «У редакції газети», де йдеться про зустріч із письменником у приміщенні редакції «Громадського голосу» (1911-го) чи М. Сисака «Зустрічі у Відні» (1915-го).

Окремої уваги заслуговує т.зв. епістолярний аспект споминів, пов’язаних із В. Стефаником (Д. Лук’яновича, О. Кульчицької та ін.). Мемуаристи, вдаючись до нього, немов би ідуть шляхом Стефаникановеліста, який “примушує розповідати своїх героїв, наводить їх ірсіссіма верба (їх власні, найвласніші слова), а все, що подає від себе, зводить до значення авторської ремарки” [4, с.420]. Подібний шлях обрали Д. Лукіянович у спогаді «Ясній пам’яті товариша» й О. Кульчицька в споміні «Незабутнє». Їхні тенденції суголосні “літературній теорії” В. Стефаника: “Не оповідати про щось, але безпосередньо малювати через мову, думки людини, подавати почування людини через діло, як у драмі” (А. Музичка) [цит. за: 4, с.421]. Таким чином, спрацьовує “особливо художній метод діалога та монолога” (М. Данько) [4, с.421].

Як бачимо, спогадовий спадок, пов’язаний із іменем Василя Стефаника, “поета, чулого, сердечного поета” (В.Морачевський), “може, найбільшого артиста, який появився в нас з часу Шевченка” (І. Франко), багатогранний і оригінальний за змістом, – це сув’язь художніх текстів, де правді життя відведено чи не найбільше місця, де спомини пов’язуються із оцінкою творчості Стефаника й оцінкою його як людини, де поруч інформаційного стержня присутній психологічно-ліричний, поєднано епістолярний і критичний, бібліографічний вияви тощо. Завдяки цьому постать В. Стефаника в західноукраїнській мемуаристиці пер-

шої половини ХХ століття знайшла своє повноцінне й колоритне відображення.

Література

1. Барахов В. Литературный портрет как жанр мемуарной прозы / В.Барахов // Русская литература. – 1975. – №2. – С. 70-82.
2. Василь Стефаник. Вибрані твори / Упор. і критико-біограф. нарис С.Крижанівського. – К.: Держ. в-во худ. л-ри, 1949. – 275 с.
3. Василь Стефаник у критиці та спогадах сучасників / Упор., вступна стаття та прим. Ф.Погребенника. – К.: В-во худ. л-ри “Дніпро”, 1970. – 482 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Редакційна колегія: Р.Т.Гром’як, Ю.І.Ковалів, В.І.Теремко. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1997. – 752 с.
5. Матіїв-Мельник В. Гориквіт. (Василеві Стефанику в великий його день) / В.Матіїв-Мельник // Діло. – 1931. – 24 травня.
6. м.д. Василь Стефаник / м.д. // Нова Хата. – 1936. – Ч. 24. – С. 4.
7. м.р. Василь Стефаник помер 6-го ц.м. у Русові в 65 році життя / м.р. // Діло. – 1936. – Ч. 276. – 3 грудня. – С. 1-2.

Стаття надійшла до редакційної колегії 24.01.2011 р.

Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Погребенником В.Ф.

FIGURE OF VASYL STEFANYK IN THE CONTEXT OF MEMOIRS LITERATURE OF WESTERN UKRAINE OF THE FIRST HALF OF THE XXth CENTURE

M. R. Fedun

*Ivano-Frankivs'k Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education;
76018, Ivano-Frankivs'k, Mitscevych street, 4*

The article reads about the figure of Vasyl Stefanyk in the context of memoirs literature of Western Ukraine of the first half of the XX-th century. Into consideration are taken flashbacks of Stefanyk and those about him of Ukrainians and the Polish (K. Grinevycheva, S. Pshybyshkevskiy, V. Morachevskiy, D. Lukiyanovych etc). The subject of attention become obituaries about the writer. The idea about originality of Western Ukrainian memoir inheritance is proven.

Key words: *memoirs, flashbacks, autobiography, retrospective view, confessional, memoir portrait.*